

Samansette preposisjonar i norske dialektar

Av Kristin Bakken og Lars S. Vikør

I norsk finst det ei rekkje preposisjonar som er samansette av stadadverb og tradisjonelle preposisjonar. I dialektane har ein del av desse fusjonert til éi stavning.

Etter ei generell innleiing konsentrerer vi oss om preposisjonskomplekset *av – utav – tå*. Vi skisserer fordelinga av desse i dialektane og refererer så ei spørjeundersøking basert på femti eksemplersetningar som illustrerer ulike bruksmåtar av dette komplekset. Undersøkinga er avgrensa, men kan gi grunnlag for hypotesar til vidare prøving.

Dialektane vi undersøkte, ser ut til å dele seg i tre: 1: dei som berre nytta *av*, 2: dei som berre nytta *tå*, og 3: dei som nytta begge i ulike funksjonar, slik at *tå* har overteke den tradisjonelle funksjonen, og *av* har spesialisert seg på den adverbialle. Bruken av *utav* har vi ikkje fått noko klart bilet av.

Vi tolkar desse preposisjonane som døme på leksikalisering og konkluderer med at klassifiseringa av stadadverb som preposisjonar i *Norsk referansegrammatikk* er problematisk.

1 Innleiing¹

I norsk finst det ein god del ”nye” preposisjonar som er samansette av stadadverb og preposisjon. *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund o.a. 1997: 415, heretter referert til som NRG) går så langt som til å seie at langt dei fleste preposisjonane i norsk er samansette, og den funksjonelle grunnen til det er at desse samansetningane gir moglegheiter for å uttrykkje fleire og meir spesifiserte relasjonar enn dei usamansette. Døme på slike samansetningar følgjer her:

attved, bakover, bortover, bortåt, bortmed, bortom, inni, innåt, nedri, nedover, nedpå, nedved, nedåt, nordafor, nordafrå, nordatil, nordetter, nordi, nordmed,

nordom, nordover, oppetter, oppi, oppover, oppunder, oppå, oppåt, ovanfrå, ovantil, sønnafor, utanfor, utav, uti, utor, utpå

Som ein ser, er førsteleddet i desse samansettningane stadadverb. NRG klasifiserer alle stadadverb som preposisjonar, men for vår analyse er denne klassifiseringa lite tenleg. Vi meiner det er bruk for å halde oppe distinsjonen mellom preposisjon og adverb, slik det tradisjonelt er blitt gjort, og kjem tilbake med ei grunngjeving for dette standpunktet på slutten av artikkelen, etter at vi har presentert datamaterialet vårt (s. 200–201).

Sjølv om preposisjonane blir rekna som ein lukka ordklasse i NRG (s. 411), blir det stendig laga nye samansette preposisjonsvariantar for å uttrykkje ein relasjon meir presist. Og den primære relasjonen desse samansettningane uttrykkjer, er lokativ. Det er altså påstanden vår at *desse samansettningane i utgangspunktet er laga for å ivareta den lokative funksjonen til ein preposisjon på ein meir presis måte*.

I denne artikkelen vil vi fokusere på det faktum at det vi kan kalle ein preposisjonsvariant, ofte går over til å vere ein sjølvstendig preposisjon, og vi vil sjå nærare på vilkåra for å utvide preposisjonsklassa med nye medlemmer. For å gjøre dette tek vi utgangspunkt i dialektmateriale fra *Norsk Ordbok* sine arkiv, som vi har supplert med data innhenta ved hjelp av ei lita spørjeundersøking. Etter ei meir generell innleiing vil vi undersøke utviklinga av éin samansett preposisjon litt meir i detalj, før vi avsluttar med nokre teoretiske perspektiv.

2 Fonologisk fusjon i samansette preposisjonar

I arbeidet med å redigere *Norsk Ordbok* må vi ta inn over oss alle dialektvariantar av alle ord, og eit viktig element i dette arbeidet er å avgjøre når materialet instansierer variantar av eitt lemma, og når variantane etter ulike kriterium instansierer ulike lemma. Dei samansette preposisjonane blir behandla som eigne lemma i NO. Men i ein del av dei har det skjedd ein fonologisk fusjon mellom dei to ledda i mange målføre, og dei skaper særlege problem. Det er desse problema vi skal ta for oss her.

Desse fusjonane har endra dei aktuelle preposisjonane ganske radikalt ved at ledda har smelta saman til éi staving. Det er store forskjellar mellom dialektane når det gjeld kva for fonologiske prosessar som har føregått og

kva for preposisjonar som er råka. Vi viser eit lite inventar av slike fusjonerte preposisjonar frå målføra:

Målføreform	Opphavleg samansetning
NI	NEDI
PI	OPPI
PU	OPPOR
PUMM	OPPOM
PUNN, POINN, PONDE	OPPUNDER
TI	UTI
TU, TUR, TO, TOR	UTOR
TA, TÅ	UTAV

I tillegg til desse preposisjonsformene som ein er uvand med å sjå i skriftleg form, kjem *på*, som er den einaste av desse preposisjonane som har slått gjennom i riksspråka i alle dei tre skandinaviske landa. *På* er som kjent ei opphavleg samansetning av norr. *upp + á*. Den samansette forma *uppa* finst i sekundærfunksjonar (ikkje berre lokativ funksjon) i norske (ofte danskfarga) 1400-talsdiplom og i danske mellomalderkjelder (Brøndum-Nielsen 1950: 320, 418f., Falk & Torp 1900: 322f.). I desse skriftstykka varierer den samansette forma med den fusjonerte varianten, altså med *pa/paa*.

Utviklinga ein kan skissere for preposisjonen *på* er slik²:

Kronologi	Form	Innhald
"Fase 0" (utgangspunktet)	UPP Á	Frase, laga for å uttrykkje ein meir presis lokativ relasjon enn preposisjonen <i>á</i> åleine
Fase 1	UPPÁ	Frasen smelta saman til ei samansetning med same tyding.
Fase 2	UPPÁ	Depresisering. Den samansette varianten erstattar den usamansette <i>á</i> i alle lokative tydingar.
Fase 3	UPPÅ	Generalisering. Den samansette <i>uppa</i> erstattar <i>á</i> i alle funksjonar, dvs. generalisering frå lokativ funksjon til dei andre preposisjonsfunksjonane.
Fase 4	PÅ	Fonologisk fusjon. Den fusjonerte forma blir nytta i alle funksjonar og inngår òg i ny ordlaging, jf. <i>nedpå, påhitt</i> .

Det er altså slik at semantisk depresisering og generalisering må ha skjedd før den fonologiske fusjonen; elles ville ein vente at det skulle ha oppstått ei leksikalsk splitting slik at *på* overtok ein del av tydingsfeltet, medan varianten *á* beheldt ein annan del. Slik er det ikkje; preposisjonen *á* har

berre overlevd i eit par marginale leksikaliserte faste ordsamband, jf. *å natto, å dago, å nyo, (han datt) att å bak* 'bak på ryggen'.

3 Statusen til dei fusjonerte preposisjonane i dialektane

Gitt det utviklingsforløpet ein kan skissere for preposisjonen *på*, er det å vente at ein vil finne at dei fusjonerte preposisjonane kan ha ganske ulik status i dei ymse dialektane. Vi trur i utgangspunktet at ein kan tenkje seg fleire variantar av skjemaet vi har skissert for *på* ovanfor.

Eitt scenario er at formutviklinga har skjedd utan tilsvarende innhaltsutvikling. Dette gjeld når til dømes *ni* for *nedi* og *pi* for *uppi* berre blir nytta i primærfunksjonen, dvs. den spesifiserte lokative funksjonen. Einar Haugen har dømet *Ho satt ni ei dølp i Oppdalsmålet* (Haugen 1982:101). Her har preposisjonen fusjonert form, men det komposisjonelle lokative innhaldet er intakt. Haugen gir ikkje døme på at *ni* blir nytta med depresisert eller generalisert tyding og slik har erstatta preposisjonen *i* overalt. Tvert imot, det ser ut som den opphavlege preposisjonen *i* har blitt presisert med nylagингane *uti, ned i oppi*, og at dei har utvikla seg til *ti, ni* og *pi* som berre blir brukte i primærfunksjonane sine.

Eit anna scenario er at den fusjonerte samansette preposisjonen har erstatta den usamansette i nokre av preposisjonsfunksjonane, men ikkje i alle. Dette kan kallast leksikalsk splitting, dvs. at eitt ord blir til to ved at to formvariantar knyter til seg to ulike innhald. Eit døme på dette er når *pund* eller *oppunder* på Sunnmøre blir brukt overalt i konkret lokativ funksjon (*katten sit punde borda*), men ikkje i sekundærfunksjonar, t.d. *under to timar, kona var under mannen i eitt og alt*.

Eit tredje scenario er at den fusjonerte preposisjonen erstattar den opphavlege fullstendig, slik at den opphavlege preposisjonen i høgda berre overlever i ein del leksikaliserte eller stivna faste uttrykk. Det er dette som har skjedd med *på*.

Der vil vere ei svært krevjande oppgåve å gi eit samla oversyn over den statusen dei ulike fusjonerte preposisjonane har i dei forskjellige målføra, for dei ulike formene vil truleg ha ulik funksjon og innhald frå målføre til målføre. Dette er ei utfordring når preposisjonane skal behandlast grammatisk, noko som etter vår kunnskap enno ikkje har skjedd. Det har vore nokre få ansatsar, men i tidlegare nynorskgrammatikkar og dialektgrammatikkar har dei stort sett nøgd seg med å gjere greie for dei vanlege

fusjonerte preposisjonane, med nokre bruksdøme og av og til beskrivingar av bruk og særtypingar. Aasen (1965: 289–290) behandler problemet nokså kortfatta i ein ”Anmærkning” i *Norsk Grammatik*, der han òg prøver å forklare oppkomsten av denne gruppa, og da baserer han seg på fonetiske kriterium, ”velklang”:

Det er formodentlig en Stræben efter Velklang, som har bevirket denne Forkortning, da nemlig et svagt betonet Ord, som begynder med Vokal (som: av, i, aa), ofte vil blive ligesom fortrængt, naar det følger etter et Ord, som ender med Vokal (især e); f. Ex. i de Ord: ’Det er ingen Vande i detta’, hvor man helst vil uttale enten ’Vandi’ eller ’Vande’ti’.

Vi avviser ikkje at dette momentet har spela ei rolle. Det er høgst plausibelt at preposisjonar som bestod av berre éin vokal, vart for veike i talestraumen (utsette for utvisking eller forveksling med andre småord eller endingar) og trong eit fonetisk tillegg for å bli tydelegare, jf. at alle dei fusjonerte preposisjonane opphavleg var ein vokal (*á, i, u < or*) eller begynte på vokal (*av, om, or, under*), og at fusjonen bestod i at konsonanten i førsteleddsadverba smelta saman med preposisjonen. Men vi går ikkje vidare inn på denne forklaringsmodellen her; den kan lett sameinast med den semantiske vi no legg vekt på.

Desse preposisjonane blir no behandla leksikografisk i *Norsk Ordbok*, og da må ein ta stilling til heile breidda av problem med utgangspunkt i dei einskilde målføreformene. Det var utgangspunktet for dette forsøket på ei første prinsipiell rydding av feltet. I denne artikkelen vil likevel det grammatiske aspektet vere hovudsaka, og det vil vi undersøke på basis av ein kasusstudie som kan fungere som eit pilotprosjekt.

4 Kasusstudie av preposisjonen *tå*

Vi har gjort ein kasusstudie av ein av dei mest utbreidde fusjonerte preposisjonane, nemleg *tå* (*ta*) vs. *av* og *utav*. Formene *tå* og *ta* er fusjonerte former av *utav*, og dei blir mange stader nytta som ekvivalentar til *av*. Vi vil skissere den geografiske utbreiinga av formene og freiste å seie noko om innholds- og funksjonsutvikling. Materialgrunnlaget vårt er den såkalla Målforesynopsisen frå Norsk Målforearkiv³ og arkivmaterialet til *Norsk Ordbok*.⁴ I tillegg har vi gjort ei lita spørjeundersøking. Den kjem vi tilbake til nedanfor.

På dette grunnlaget kan ein skissere dette tradisjonelle mønsteret for distribusjonen av former i målføra:

Opphavleg preposisjon: av eller a

er gjennomført som i skriftspråka i Nedre Buskerud, Vestfold, Telemark, Agder, Rogaland, Sunnfjord og det meste av Nord-Noreg. Det same gjeld for skriftpåverka bymålsvarietetar på Sør-Austlandet. I delar av dette området (særleg i vest og nord) har *av* i denne abstrakte funksjonen fått konkurranse med *utav*, som vi straks skal vise.

Døme:

Døra gikk av hengslene. Mannen rydda av bordet. En av ti nordmenn har alvorlige psykiske problemer (Kongsberg)

Samansett preposisjon: utav med variantar

brukt med generalisert tyding, ekvivalent med *av* i Bergens-området og delar av Nord-Noreg (til dels i konkurranse med *av*, som nemnt).

Døme:

Skiene har jeg fått utav morbror (Andebu)

Er du så sårt beklemt utav kjærlegheit (Setesdal)

Båten er utav pylseskinn (Rogaland)

skildri utav kveite og kvalar (Austevoll, Midhordland)

Utav det så blei dei forlova (dvs. 'på grunn av det', Hallfrid Christiansen, Trondenes)

orkan utav nordaust (Andøya)

Desse samansette preposisjonane blir altså brukte på same måten som *uppa* i 1400-talsdiploma (fase 3 i tabellen på s. 193), dvs. i generelle kontekstar, ikkje berre i lokative samanhengar.

Fusjonert preposisjon: ta, tå eller tao

Ifølgje målføresynopsisen dominerer forma *ta* på flatbygdene på Søraustlandet, særleg ved Mjøsa, Nordfjord og Sunnmøre, Trondheim, Namdal og litt av Nordland; *tå* på det indre Austlandet, Østfold, mangstad på Vestlandet (Hordaland, Sogn og Fjordane, Romsdal, Nordmøre – som *tao* der dei har slik diftongering), det meste av Trøndelag, og indre Troms. I det følgjande gjer vi ingen skilnad på desse, men bruker *tå* som "referanseform". *Ta-*

forma reflekterer den opphavleg korte vokalkvaliteten, *tå* ei forlenging og runding av norr. kort *a*, medan *tao* har diftongering av den forlenga vokalen. Døme:

Ta-tå deg hatten (Selbu)

Ho ville ikkje vite tå honom (med dativ: *ta-nå*, Herøy, Sunnmøre)

noe tå det verste (Elverum)

Tå far sin lærde han Ole meir (Valdres)

Dei åt 'tao' spekematen (Hardanger)

5 Preposisjonen *tå*: tyding og funksjonar

Etter å ha sett nærmere på *tå*-materialet i synopsisen såg vi at vi trong meir utfyllande materiale for å seie noko om innhaldet og funksjonane til denne preposisjonen. Har *tå* overteke heilt for *av* og *utav*, eller er det ein funksjonsskilnad mellom dei?

Vi har gjennomført ei spørjeundersøking som dekkjer delar av *tå*-området (som spesifisert ovanfor) for å finne ut litt meir om dette. Vi må rekne det som ei pilotgranskning, for materialet er for fragmentarisk til at vi kan dra konklusjonar. I høgda kan ho gi grunnlag for ein førebels hypotese.

Informantane kjem frå desse områda:

Østfold:	1 svar (Aremark)
Toten:	1 (Raufoss)
Hallingdalen:	3 (Ål, Hol, Hemsedal)
Hordaland:	2 (Voss, Hardanger)
Sunnmøre:	1 (Herøy)
Nordmøre:	1 (Sunndal)
Trøndelag:	6 svar (2 frå Oppdal, 1 frå Selbu, 2 frå Leksvik, 1 frå Skogn)

Utvalet av informantar er altså noko tilfeldig, men som sagt ser vi på dette mest som ein illustrasjon av korleis ein kan gå fram. Vi skyldar å gjere merksam på at informantane er språkvitarar, så dei har høgt metaspråkleg medvit om eigen dialekt.⁵ (To av dei sytten informantane hadde ikkje *tå* i taletmålet sitt og er dermed ikkje med i oppstillinga her.) Det kunne vere eit

interessant prosjekt å jamføre intuisjonane deira med andre typar informantar med tilsvarande dialektbakgrunn.

Vi gav informantane femti setningar med denne preposisjonen; sjå tillegget til denne artikkelen (s. 202–204). Somme av setningane innebar adverbiell bruk, somme inneheldt tydingselementet ”ut or”, somme inneheldt stivna frasar (*av garde*) – som alt Aasen 1873 (under *av*) tydeleg markerte som avvikande, med *av* dominerande også i *tå*-distrikta (øg nemnt på same stad i Aasen 1850). Vi sette opp spørsmåla i tilfeldig rekjkjefølgje.

Dei femten svara gir grunnlag for nokre tentative konklusjonar.

Tå-målføra deler seg klart i to hovudgrupper:

- 1 dei som har *tå* brukt som preposisjon, men *av* i visse adverbielle funksjonar
- 2 dei som har *tå* i både preposisjonelle og adverbielle funksjonar, m.a.o. som heilt ekvivalent med skriftspråkets *av*, og *av* berre i faste og stivna uttrykk

I alle desse målføra har altså *tå* fullstendig overteke den preposisjonelle funksjonen unntatt i faste uttrykk som *av garde* (*av* + styring i ubestemt form utan artikkel, jf. Aasen 1873). I adverbiell bruk blir både *tå* og *av* brukte i ein del av målføra, berre *tå* i andre. I det vi kan kalle *tå/av*-dialektane, ser det ut til at det er tydingsskilnad mellom dei to orda. Kriteria for grensegangen mellom dei kjem ikkje klart fram i denne granskinga; her må det forskast meir i eit større materiale. Men ein kan antyde visse interessante tendensar:

Det er tydingsskilje i Leksvik mellom *gnog åv beinet* = gnog beinet tvert av, og *gnog då beinet* = gnog beinet frå kroppen, altså underforstår *tå* eit objekt (styring) til preposisjonen, mens *åv* berre viser til ei endring av (eigenkapen til) substantivet det står til. Det kan koplast til hallingdalsnyansen *bordbeinet datt då, toppen er saga då* vs. *beinet er åv, toppen er åv*. Åv får her ein nærmast adjektivisk funksjon, som kanskje øg kan lesast inn i Leksvik-dømet *datt-åv*, mens *tå* underforstår eit preposisjonsobjekt: *bordbeinet datt då* (bordet) og *toppen er saga då* (treet). Jamfør ein kommentar av ein halling til setning 7: *bordbeinet datt då* = datt av (bordet), mens *datt åv* = gjekk sund. Og til setning 36: *toppen er saga av ’toppen er delt i to med sag’, toppen er saga då ’toppen er skild frå treet med sag’*.

Elles ser det ut til at *av* kan knytast til visse verbfrasar. Dei to setningane med *bryte av* har ei stor overvekt med *av*: *brote-av ein finger, braut-av*

staven. Objektet er objekt til verbfrasen, ikkje styring til preposisjonen. Det er òg ein del belegg på *gnage beinet av*, men utover det dominerer *tå* også der bruken er adverbiell. Det er berre *rydda-tå* (men der er 'bordet' truleg underforstått styring), *bordbeinet datt-tå* (same truleg her), *fargen smittartå* (ikkje alle liker uttrykket, somme meiner det ikkje er idiomatisk for dei), *ta-tå* (kortstokken, kanskje underforstått som styring), *gå-tå* (bussen), *slå-tå* (prisen). Det kan sjå ut som visse verb, som altså *bryte*, disponerer særskilt for partikkelen *av*, i den forstand at dei krev *av* som verbutfylling i dei dialektane som i det heile opnar for *av* i adverbiell bruk (mens andre verb lettare tek *tå* også i slike dialektar)

Det ser altså ut til at den adverbielle bruken av *av* vs. *tå* kan vere leksikalisert på ulik måte i ulike faste frasar. Mellom målføra er det ofte svært godt samsvar, i den forstand at dei dialektane som godtek *av* i adverbiell funksjon, har nokså like reglar for *når* denne forma skal brukast, sjølv om dei høyrrer til ulike målføregrupper og landsdelar. Men det er også avvik; såleis kan det verke som Voss har meir av *av* (*ao*) enn dei andre, medrekna Hardanger. Men ein må ha fleire informantar frå kvar stad, og fleire stader representerte, før ein kan seie meir om det. Framfor alt treng vi fleire data frå dei målføra der *utav* blir brukt som ekvivalent med *av/tå* (men i kontrast til det semantisk samansette *ut av*). Denne problemstillinga har vi sett litt bort frå her, av tids- og kapasitetsgrunnar, men i ei større granskning må den komme inn.

I det heile trengst det altså meir forsking før ein kan seie noko sikkert. Den må også omfatte dei andre fusjonerte preposisjonane, og vi må vente at kvar av dei oppviser ulike leksikaliseringsmønster. Men kanskje det går an å setje opp eit felles skjema over den diakrone utviklingsprosessen mot fonetisk samansmelting og utviding av tydingsområde og funksjonar, ein slags leksikalisereringsskala frå frasar (*ut av*, *ut i*) over samansetningar (*utav*, *uti*) til einskildpreposisjonar (*tå*, *ti*).

6 Teoretisk fortolking

Fenomenet med å lage samansette preposisjonar som etter kvart mistar samansettingsstatus og gjennomgår til dels radikal fonologisk avsliting, har vore omtalt ganske overflatisk i fleire norske grammatikkar, språkhistorier og dialektundersøkingar. Som lingvistisk fenomen er desse preposisjonsformene døme på leksikalisering, og dei bør forklaraast ved hjelp av

leksikaliseringsteori (Bakken 1998). Nokon ville kanskje også tenkje på å kople desse preposisjonane til grammatikaliseringsteori (Hopper og Traugott 2003), og opp til eit visst punkt minner prosessen når *uppá* blir til *pá* om ein grammatikalisingsprosess. For i begge typar prosessar er reanalyse av den komplekse forma eit avgjerande steg. Forskjellen ligg likevel i at reanalysen i dette tilfellet ikkje gir opphav til ei ny grammatiske form eller ein ny funksjon, dvs. at sjølv om forma til den samansette preposisjonen er radikalt endra, får det ikkje innhaldsfølgjer som inneber grammatiske skifte. Det er altså ikkje som i t.d. *ikring*, *omkring*, *gjennom* og *mellom*. Der er det snakk om opphavlege preposisjonsfrasar som er blitt reanalyserete som enkeltpreposisjonar, og som dermed er døme på grammatikalisering.

Radikal fonologisk samansmelting i slike reanalyserete samansetningar blir gjerne omtalt som fusjon ("fusion"), og slike fusjonerte former finn ein ofte døme på i ordklassene adverb, konjunksjonar, preposisjonar og pronomener.

Det er tre moglege årsaker til at fusjon er særleg vanleg i desse ordklassene. Det kan ha med bruksfrekvens, tydingspotensial og leksikalske koplingar å gjere. Eit vilkår for at eit uttrykk blir leksikalisert, er konvensjonalisering, og dermed er frekvens ein relevant faktor for leksikalisingsprosessen (jf. Bakken 1998: 63ff.). Preposisjonar høyrer til dei mest frekvente orda i språket. For det andre føreset reanalyse at dei opprinnelige elementa i samansetninga ikkje lenger er saliente eller blir identifiserte som sjølvstendige einingar. Slik manglande identifisering kan på den eine sida koplast til tydingsendringar, og funksjonsord som t.d. preposisjonar har jo eit svært stort tydingspotensial. (Jf. artikkelen **av** i *Norsk Ordbok*, som har over femti ulike tydingsnummer.) Når tydinga til ein samansett preposisjon endrar seg, vil komposisjonaliteten minke, demotiveringa auke og vilkåra for reanalyse betre seg. Manglande identifisering av ledd kan på den andre sida koplast til kor sjeldne samansettingelementa er *utanfor* samansetninga. Når det gjeld dei samansette preposisjonane, er det gjerne slik at dei blir nytta *i staden for* dei usamansette, slik at vilkåra for å gjøre leksikalske koplingar frå preposisjonsleddet i den samansette preposisjonen til den usamansette preposisjonen er blitt radikalt svekt. Når *uppá* blir nytta alle stader for norrønt *á*, er det ikkje lenger mogleg å gjøre koplinga til eit usamansett *á* i leksikonet.

Til slutt vender vi tilbake til spørsmålet om kategoriseringa av stadadverba. Tradisjonelt blir dei altså rekna som adverb, mens NRG har om-

klassifisert dei til preposisjonar og da late denne operasjonen omfatte også slike stadadverb som aldri kan stå i preposisjonsfrasar (*her, der*). I analysen av *av* vs. *tå* var det likevel viktig for oss å skilje klart mellom preposisjonsfunksjonen (å innleie preposisjonfrasar) og adverbfunksjonen (å modifisere eit verb og dermed danne ein verbfrase). No når analysen er gjennomført, er det vår konklusjon at omkategoriseringa skaper større problem enn ho eventuelt løyser. Det er vanskeleg å forklare ei splitting av den opphavlege preposisjonen *av* i eit *tå* med preposisjonsfunksjonar (inkl. evna til å fungere adverbielt) og eit *av* med eksklusive adverbfunksjonar dersom alt skal puttast i same sekkr. Utan eit klart skilje her blir både utviklinga og dialektbruken i dag umoglege ikkje berre å forklare, men òg å beskrive på skikkeleg vis.

Notar

1. Artikkelen byggjer på eit foredrag vi heldt på MONS i Stavanger i 2007. Utgangspunktet var problema med å beskrive denne gruppa av preposisjonar leksikografisk i *Norsk Ordbok*.
2. At vi plasserer endringa frå gammalnorsk *á* til moderne norsk *å* mellom fase 2 og 3, er tilfeldig, og inneber ingen påstand om nokon direkte samanheng mellom desse to overgangane, utover at dei skjedde parallelt i den same historiske perioden.
3. Målføresynopsisen er ei samling permar for registrering av målførervariantar av ei lang rekke ordformer og bøyingsparadigme. Den er bygd på Johan Storms "Kortere Ordliste", ei spørjeliste til bruk i dialektgranskningar. Synopsisen består av to koordinatar: ein loddrett som er geografisk, primært basert på kommuneinndelinga rundt 1950, men også med mindre område innanfor ein del kommunar, og ein vassrett som består av språkdrag, både enkeltord, bøyingsparadigme og somme frasar og korte setningar. Der er så dei konkrente formopplysningane, baserte på lokale kjelder, fylte ut på rett plass. Det meste av dette vart gjort på 1950- og 60-talet. Dei relevante frasane for oss står under peikande pronomener og viser eigentleg kasusbøyning av desse: "det kjem af det (di); av (taa) dei Manne, taa dei Slage", og under spørjande pronomener: "kvart skal du av?"
4. Dette materialet består for ein stor del av innsende setlar frå lokale informantar med opplysningar om ord og former i dialekten. I tillegg rår *Norsk Ordbok* over ei omfattande samling trykte dialektordsamlingar. Det meste av dette er digitalisert.
5. Takk til Olaf Almenningen, Guro Langedok Bjørnstad, Arnold Dalen, Hallvard Dørum, Øyalf Endresen, Ruth Vatvedt Fjeld, Botolv Helleland, Tor Erik Jenstad, Laurits Killingbergtrø, Kristoffer Kruken, Magne Myhren, Børge Nordbø, Dagfinn Rødningen, Laila Sakshaug, Kjell Venås, Oddmund Vestenfor og Dagfinn Worren fordi dei tok seg tid til å fylle ut skjemaet.

Litteratur

- Aasen, Ivar 1850: *Ordbog over det norske Folkesprog*. Christiania. Ny utgåve 2000 ved Terje Aarset og Kristoffer Kruken, Oslo: Det Norske Samlaget.
- Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania. Ny utgåve 2003 ved Terje Aarset og Kristoffer Kruken, Oslo: Det Norske Samlaget.
- Aasen, Ivar 1965 [1864]: *Norsk Grammatik*. 2. utgåve. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bakken, Kristin 1998: *Leksikalisering av sammensetninger*. Acta Humaniora 38. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1950: *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling* I. København: Schultz.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp 1900: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug.
- Haugen, Einar 1982: *Oppdalsmålet. Innføring i et sørtrøndsk fjellbygdmaål*. Oslo: Tanum-Norli.
- Hopper, Paul J. & Elizabeth Closs Traugott 2003: *Grammaticalization* (2. utg.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Norsk Ordbok* 1966–. Oslo: Det Norske Samlaget.

Tillegg: Spørjeskjemaet

**Kva for form av preposisjonane (adverba) ville du bruke i dømesetningane nedanfor i dialekten din? A(V), UTA(V), TA, TÅ – eller ei anna form?
Om setningane ikkje høver med dialekten din, skriv om!**

- 1 Målvakta måtte gå ... banen fordi han hadde brote ... ein finger.
- 2 Snømenn er sjølvsagt laga ... snø.
- 3 Kona sette gjerne på bordet, men mannen rydda ....
- 4 Døra gjekk ... hengslene.
- 5 Det er ugreitt å helle vatn ... denne mugga.
- 6 Er du frisk att ... influensaen.
- 7 Bordbeinet losna og datt ....

- 8 Oddvar Brå braut ... staven 1 km frå mål.
9 Dei flaug ... garde for fem minuttar sidan.
10 Ta ... deg hatten!
11 Ho kyter støtt og stendig ... sonen sin.
12 Slå alltid ... straumen før du forlèt hytta.
13 Ikkje vask denne buksa saman med andre klede, fargen smittar ...
14 Vatnet rann ... flasketuten.
15 ... alle her på jobben, er du den eg tykkjer mest om.
16 Han stal ... lagskassa; ein liten sum kvar månad.
17 Dei åt ... spekematen på buret heile vinteren.
18 Det var mange ... dei og få ... oss.
19 Ho var ... innflyttarfolk.
20 Den finaste gåva fekk eg ... bestefar.
21 Han var så redd at han ikkje visste ... seg.
22 Ein rev som har sett foten fast i revesaks, kan gnage beinet ...
23 At ho ikkje vil gå på dansefestar, kjem ... at ho aldri lærte å danse som ung.
24 At vi var mykje saman som barn, kom ... det at foreldra våre var syskenbarn.
25 Han reiv ... seg dei skitne kleda.
26 Det blir nok folk ... han.
27 Ta ... deg skoa før du går inn i stua.
28 Det er godt å ha noko å ta ..., om det skulle knipe seinare.
29 I kortspel er det alltid ein annan som bør ta ... enn den som har stokka.
30 Ho ville ikkje vite ... han.
31 Det er ikkje noko å kyte ....
32 Dette er siste haldeplassen til bussen, vi må gå ...!
33 Han får løna si ... kommunen, men arbeider no mest for staten.
34 Golvet er ... furu, men taket er ... gran.
35 Eg skrur ... bordbeina når eg skal flytte bordet.
36 Dette juletreet var ikkje pent, toppen er jo saga ....
37 ... fulle folk og ungar skal ein høyre sanninga.
38 Gnag ordentleg ... beinet, ein kan ikkje kaste kjøt.
39 Vi tok feil ... dagane, og kom ein dag for tidleg.
40 Sjåføren bad skoleungane gå ... bussen på grunn av bråk.
41 Boka er skriven ... ein trønder.
42 Dessert er det ikkje noko igjen ....
43 Det er for mykje ... det gode.
44 Slå ... for kjentfolk.
45 Det er mange ... det slaget hos oss.

- 46 Han er litt forsiktig ... seg.
- 47 Han gjekk ... huset og inn i bilen.
- 48 Elgen kom ... skogen medan vi leikte framfor huset.
- 49 På den andre sida ... elva bur farmor.
- 50 Ein ... ti nordmenn får alvorlege psykiske problem.

Summary

In Norwegian, there are a number of compound prepositions, like *nedover* 'downwards', literally 'down over'. Some of these are fused in dialectal speech: *av* 'of, off' > *utav* 'out of' > *tå*. All three of these exist in Norwegian speech today, and we have tried to find out about the present relationships between them. We have partly used sources available in the archives and in the literature, partly a questionnaire with fifty sentences illustrating different functions (adverbial and prepositional) of these words in different dialects. We found – tentatively – that the dialects arrange themselves in three groups: 1: Those which use only *av* in all functions; 2: those which use only *tå* in all functions; 3: those which use both with a functional differentiation: the prepositional functions taken over by *tå*, the adverbial ones still exerted by *av* (this is the main pattern, but there are nuances). We close the article by a brief theoretical discussion of these findings.

Kristin Bakken
Fag og forsking
Nasjonalbiblioteket
Postboks 2674
NO-0203 Oslo
kristin.bakken@nb.no

Lars S. Vikør
Norsk Ordbok 2014
Institutt for lingvistiske og nordiske studium
Universitetet i Oslo
Postboks 1021 Blindern
NO-0315 Oslo
l.s.vikor@iln.uio.no